

שבט התשס"ט

בס"ד

יחס התורה לעבודת לפרשת משפטים

גם הוגי דעות דגולים בין העמים לא העלו על דעתם שתיתכן חברה מצליחה בלי עבודה רבה. מבחינה כלכלית - בלתי אפשרי היה הדבר. 'במה נשתמש?' הייתה טענה רצינית שאין להתעלם ממנה.

ברם, התורה עשתה מהפכה במוסד העבודות. על כמה עקרונות יסוד אי אפשר היה לוותר, והם כאילו יצרו רצפה אשר תמנע הידרדרות לתהום התרבות הרעה של האומות... אלא שעם כל זאת נשארת עבודת, כי בתנאים השוררים אז לא ניתן היה לבטלה באופן מוחלט.

...ברבות הימים רבתה הדעת גם בעולם כולו. תגליות חדשות במדע ובטכנולוגיה יצרו מקורות חדשים לאנרגיה, העולים בהרבה על כוח אדם, ונתאפשרה רווחה גדולה. והביאה ההשגחה העליונה לידי ביטול העבודות כמעט בכל המדינות. ברוך המקום אשר הקרין מאור תורתו ולימד תועים בינה להכיר את גדולתו של הקב"ה הטבועה בכל בן אדם.

בין עבד עברי לעבד כנעני

3. ויקרא כ"ה

לט וכי-ימוך אחיך עמך ונמפר-לך לא-תעבד בו עבדת עבד מ. פשכיר פתושב יקה עמך עד-שנת היכל יעבד עמך. מא ויצא מעמך הוא ובניו עמו ושב אל-משפחתו ואל-אחות אבתי ישוב. מב פי-עבדי הם אשר-הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממקרת עבד. מג לא-תדרה בו בפרך וזראת מאלהיך.

4. דברים ט"ו

יב פי-ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך. יג וכי-תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם. יד העניק תעניק לו מצאנך ומגנך ומקבך אשר ברכך יהנה אלהיך ותן-לו. טו וזכרת פי עבד היות בארץ מצרים ויפדך יהנה אלהיך על-כן אנכי מצוה את-הדבר הזה היום. טז וקה פי-לאמר אליך לא יצא מעמך כי אהבך ואת-ביתך פי-טוב לו עמך. יז ולקחת את-המרצע ונתתה באזנו ובדלת וקה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה-כן. יח לא-יקשה בעיניך בשלחך אתו חפשי מעמך פי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים וברכך יהנה אלהיך בכל אשר תעשה.

5. משנה קידושין יד ע"ב וגמרא שם טז ע"א

עבד עברי--נקנה בכסף, ובשטר; וקונה את עצמו בשנים, וביובל, ובגרעון כסף. יתרה עליו אמה עבריה, שהיא קונה את עצמה בסימניו. הנרצע, נקנה ברציעה; וקונה את עצמו ביובל, ובמיתת אדון.

6. שמות כ', ב'

"אנכי ה' א-להיך אשר הצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים"

7. רמב"ן על כ"א, ב'

"התחיל המשפט הראשון בעבד עברי, מפני שיש בשילוח העבד בשנה השביעית זכר ליציאת מצרים הנזכר בדיבור הראשון, כמו שאמר [בדברים ט"ו, טו, בהנמקת המצווה לשלח עבד עברי

יחס התורה אל העבודות - השקפה כללית

1. שמות כ"א

א ואלה המשפטים אשר תשים לפניך. ב פי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם.

2. הרב נחום אליעזר רבינוביץ ראש ישיבת מעלה אדומים

מערכת התורה והמצווה היא כפולה. מצד אחד, הקניית דעות והשרשת ערכים נצחיים, הנחיה לעבודת ה' בדרגה הגבוהה ביותר, ועיצוב חברה הראויה להיות מרכבה לשכינה.

ומאידך - חקיקה וציוויים להתמודד עם כוחות הרע וההרס המתפרצים בנפשו של היחיד וברוחו של העם, ולהבטיח קיום תנאים הכרחיים להתפתחות רוחנית ברמה האפשרית במציאות הקיימת בכל דור ודור, לפי הנסיבות החברתיות הכלכליות והתרבותיות השוררות באותו זמן ובאותו מקום.

להשגת המטרה הראשונה מעמידה התורה לפנינו יעדים עילאיים המשמשים אתגר ותמריץ לדורות רבים, ואפילו בני עלייה לא ישיגום בשלמות.

בד בבד היא קובעת למטרה השנייה אמות מידה להתנהגות לפי כוחן של הבריות לקבל - קני מידה שאין לפחות מהן מבלי לסכן את עצם קיומם של היחיד והחברה שבה נתון ובלא לבטל את הסיכויים להתעלות רוחנית.

"לפיכך נברא אדם יחידי בעולם... מפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו 'אבא גדול מאביך' " (סנהדרין פ"ד מ"ה).

כך, מבראשית, לימדנו התורה שמעמדן של כל בני האדם שווה באמת... אלא שקלקלו את מעשיהם ושעבדו איש בחברו, והפרידו בבני האדם בין עבדים למושלים במ. ברם הבדלי מעמד כאלה אינם מהותיים ואין להם אחיזה במציאות האמתית, כי לפני הבורא כולם כאחד שווים. רק חורש אוון יעלים עין מן העובדה שכל בני אנוש כולם שותפים בצורת האדם, רק עושה עוול יחרוץ משפטו של העבד לידון כדת אדם...

ואף על פי כן הלא התורה מכירה במוסד העבודות! מצד אחד אין לך הצהרה ברורה ובהירה מזו שינברא אדם ראשון יחידי וחותרו של ה' מוטבע על עבד כעל אדוניו, על אמה כעל גברתה.

ומאידך (ויקרא כ"ה, מד-מה) 'מהם תקנו עבד ואמה... והיו לכם לאחזה!'

אלא הוא העיקרון אשר הסביר רבנו [הרמב"ם במורה הנבוכים ח"ג פרק ל"ד] 'מחמת חשש מה שאין יכולת לנפש לקבלו כפי הטבע... הסב ה' אותם מן הדרך הישרה שהיא הייתה המטרה הראשונה'. מפני כורח המציאות ויתרה התורה על יישומו המלא של העיקרון מיד, והעדיפה לקדם את החברה צעד אחר צעד עד שתושג המטרה במלואה.

הדברים מבוארים באר היטב בספרא (לויקרא כ"ה, מד): 'שמה תאמרו... במה נשתמש? תלמוד לומר: 'ועבדך ואמתך אשר יהיו לך - מאת הגוים...'. בעולם העתיק כמעט שלא הייתה אפשרות לקיים משק תקין בלי כוח אדם רב... מן העבדים.

תלמוד לומר (בפסוק כא) 'כי כספו הוא' - מה כספו קנוי לו עולמית, אף עבד הקנוי לו עולמית.

רשב"ם: ובעבד כנעני מדבר, אבל עבד עברי ישראל - אינו כספו, אלא (ויקרא כ"ה, מ) 'כשכיר כתושב יהיה עמך' ודינו כישראל לכל דבריו...

ראב"ע (בביאור הארוך): אין ספק כי משפט הישראלי - בין חפשי בין נמכר - שווה בכל המשפטים [ועל כן לא יהיה דינו של עבד עברי שהוכה על ידי אדונו שונה מדינו של בן חורין, שנידון בפרשה לפני כן], על כן לא ייתכן להיות זה עבד עברי. ועוד: כי באחרונה כתוב 'כי כספו הוא'.

רמב"ן: כבר למדו רבותינו בהכרח, מטעם 'כי כספו הוא', שבעבד כנעני מדבר. ופשוטו של מקרא כדבריהם כן הוא באמת, כי לא ייקראו [העבדים העבריים] עבד ואמה סתם [אלא] 'אחיו העברי או העבריה'.

13. הפרשנים על "מכה עין עבדו או שנו"

רש"י: את עין עבדו - **הכנעני**, אבל עברי אינו יוצא בשן ועין. **ראב"ע** (הקצר): את עין עבדו - אמרו הקדמונים כי זה **אינו ישראלי**, כי

משפטו [של עבד עברי] כעין החופשי, כל מי שהוא מעין יעקב [ודינו הוא 'עין תחת עין', שן תחת שן], שהוא תשלום עינו ושנו, אך אינו יוצא לחירות]. וזה עבדו - מתייחד מהגויים ששב לדת ישראל [- הוא העבד הכנעני].

14. ראב"ע בביאורו הארוך לפסוק כ'

"והנה זה העבד והאמה הוא הכתוב עליהם (ויקרא כ"ה, מד) 'מהם תקנו עבד ואמה'".

סידורם של דיני העבד בפרשת הנזיקין ומשמעותו של סידור זה

15. דיני הגנב מפוזרים ב-3 מקומות שונים בפרשת הנזיקין:

(כ"א, טז) "וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת";
(כ"א, לו - כ"ב, ג) "כי יגנב איש שור או שה וטבח או מכרו... אם המצא תמצא בידו...";
(כ"ב, ו) "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגנב מבית האיש, אם ימצא הגנב...".

16. נזקי בן חורין ועבד כנעני נזקים דומים לעבד

נזקים לבן חורין		נזקים דומים לעבד	
א. הכאה שעלולה לגרום למיתה	(יח) וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב (יט) אם יקום... ונקה המכה , רק שבתו יתן ורפא ירפא.	(כ) וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו - נקם ינקם.	(כא) אך אם יום או יומים יעמד לא יקם , כי כספו הוא.
ב. הכאה הנוטלת אבר	(כב) וכי ינצו אנשים... (כד) עין תחת עין, שן תחת שן...	(כו-כז) וכי יכה איש את עין עבדו... לחפשי ישלחנו תחת עינו. ואם שן עבדו... לחפשי ישלחנו תחת שנו.	
ג. מיתה על ידי שור מועד	(כט) ואם שור נגח הוא... והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת. (ל) אם כפר יושת עליו ונתן פדין נפשו...	(לב) אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל.	

רבי עקיבא אומר: נאמר כאן נקימה ונאמר להלן [במלחמת מדין, במדבר ל"א, ב] 'נקם נקמת בני ישראל' - מה להלן בחרב, אף כאן בחרב.

18. ההלכה הפותחת את הלכות רוצח ברמב"ם

כל הורג נפש אדם מישראל עובר בלא תעשה, שנאמר 'לא

לאחר שש שנים ומצוות ההענקה לו] 'וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' א-להיך, על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום'.

8. ויקרא כ"ה

מב כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד.

מד ועבדך ואמתך אשר יהיו לך מאת הגוים אשר סביבתכם **מהם תקנו עבד ואמה**... מה והיו לכם לאחזה.

דיניו של עבד כנעני בפרשתנו ובמקומות נוספים בתורה

9. שמות כ"א - דיני "עבד כנעני" בפרשתנו

1. **כ** וכי-יכה איש את-עבדו או את-אִמְתּוֹ בְּשֶׁבֶט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקַם יְנַקֵּם. **כא** אִךְ אִם-יּוֹם או יוֹמִים יַעֲמֵד לֹא יָקָם כִּי כִסְפוֹ הוּא.

2. **כו** וכי-יכה איש את-עין עבדו או-את-עין אִמְתּוֹ וְשִׁחֲתָהּ לַחֲפָשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינָיו .

3. **כז** ואם-שן עבדו או-שן אִמְתּוֹ וְפִיל לַחֲפָשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שְׁנָיו **לב** אִם-עֵבֶד יִגַּח הַשּׁוֹר או אִמָּה כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לְאֲדָנָיו וְהַשּׁוֹר יִסְקַל .

10. דברים כ"ג - דין נוסף של "עבד כנעני"

טז לא-תִּסְגֹּר עֶבֶד אֶל-אֲדָנָיו אֲשֶׁר-יִנְצַל אֶלֶיךָ מֵעַם אֲדָנָיו .
יז עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בְּמִקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ בְּטוֹב לוֹ לֹא תוֹנְנֵהוּ .

11. שמות כ"ג

יב שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֶּן-אִמְתְּךָ וְהִגֵּר .

12. הפרשנים על "מכה עבדו בשבט ומת תחת ידו"

רש"י (על פי המכילתא): **בעבד כנעני** הכתוב מדבר. או אינו אלא בעברי?

יצאת עבד לחירות בשן ועין

31. חזקוני

לחפשי ישלחנו - אין לו לעבד ליקח ממון תחת שנו ועינו, כי מה יועיל לו, שכל מה שקנה עבד קנה רבו... לפיכך אין לו תקנה אלא חירות.

32. ראב"ע בביאורו הארוך

ציווה השם שיצא העבד חופשי תחת עינו או תחת שנו, שלא יהא אדוניו אכזרי, שיכנו מכה נמרצה. כי אם ישחית עינו, או אפילו שנו, יצא מרשותו ויאבד ממונו.

33. ספר 'קדמוניות ההלכה' מאת שמואל רובינשטיין פרק כ"ב

הירודוט מספר (ספר ד' ב') שהסקיטים היו מעוורים את כל איש אשר שבו (העבדים) בגלל מלאכת עשיית החמאה. ותכליות כאלה היו מרובות שבגללן הוכו העבדים בסנוורים **עד שניקור העיניים היה לסמל העבדות**. ולזה לשבויי מלחמה ניקרו עיניהם לאות עבדות, ובייחוד עשו כן להמלכים ושרי הצבא השבויים לאות נקם ושעבוד. והוא ניקור עיני שמשון על ידי פלשתים (שופטים ט"ז, כא), והוא כנראה עניין דברי נחש העמוני אל אנשי יבש גלעד: 'בזאת אכרות לכם בנקור לכם כל עין ימין' (ש"מ"א י"א, א), לאמור, 'כאשר תהיו לי כעבדים שבויי מלחמה'. והוא עווירת עיני צדקיהו על ידי נבוכדנאצר (מל"ב כ"ה, ז), והוא כנראה עניין דברי דתן ואבירם אל משה: 'העיני האנשים הם תנקר' לאמור, 'האם נחשבנו אצלך כעבדים שבויי מלחמה להשתרר עלינו ולעשות עמנו כחפצך להמשיכנו אל מקום שתרצה'. ועריצות זו של המשעבדים נהג כנראה עוד בימים המאוחרים, והוא עווירת עיני בבא בן בוטא על ידי הורדוס (בבא בתרא ד ע"א).

על דבר פשע כל שהוא במלאכה או על שבירת כלי **נקצו ידיו או אצבעותיו**, ושנעשה כנראה גם לשבויי מלחמה לאות שעבוד ועבדות, והוא קציצת בהונות ידיים ורגליים שאצל אדני בזק 'שבעים מלכים בהונות ידיהם ורגליהם מקצצים' (שופטים א', ו-ז). ועוד אצל הרומיים יספר סְנְקָא 'כי על שבירת כלי קטן נקצו ידי העבד או הומת'.

קציצת אוזני העבדים היה מצוי ורגיל כל כך עד שהוקבע זאת לעונש עבדים. בחוקי חמורבי נאמר: 'אם עבד יכה בן חורין על הלחי אוזנו תקוצץ' (205) 'אם עבד יאמר לאדוניו לא אדוני אתה והוכיחו עליו כי עבדו הוא בעליו יקצו את אוזנו' (282)...

סוף דבר לא היה דבר שעמד לפנייהם מלעשותם עם העבדים, עד שכנראה אילמום למען לא ישיחו זה עם זה בעבודתם או לתכלית אחרת, **והכו או עקרו את שיניהם** לבל יוכלו לאכול הרבה. קיקרו יספר שידבר רגיל היה בין הרומיים שאם העבד ידע עדות נגד אדוניו שהאדון חתך לו את לשונו למען לא יוכל להעיד. והטלת מומים בעבדים אם על ידי הכאה סתם או לתכלית רצויה לבעליהן היה כל כך מצויה **עד שהטילו מומים באברים המגולים של העבדים לסמן אותם בעבדות, והמומים היו לסמל העבדות**.

נגד כל זה יצאה תורה להרים מצב העבדים וערכם כפי האפשרות בימים ההם. בעד הכאת מוות כתבה תורה 'נקם ינקם' שלפי דעת חז"ל (סנהדרין נ"ב ע"ב) עניינו מיתה.

נגד הטלת מומים באברים המגולים לסמן על ידי זה עבדותם - או אפילו בלי כוונה מיוחדת לזה, ענשה תורה 'לחפשי ישלחנו' בניגוד לתכלית הטלת המומים, ומזה יצאו ההלכות שבהטלת מומים באברים 'המגולין' יוצא לחופשי.

תרצח'. ואם רצח בזדון בפני עדים, מיתתו בסיף, **שנאמר 'נקם ינקם'**. מפי השמועה למדו שזו מיתת סוף.

19. רש"י לפסוק יט על בן חורין

"חובשים אותו עד שנראה אם יתרפא זה, ואם מת אפילו לזמן מרובה - מות יומת מכהו"

20. רשב"ם על מכה עבדו

אבל בעבדו - אינו חייב אלא 'מת תחת ידו', אבל אם יום או יומיים יעמוד [=יחיה] - פטור [אף שהעבד מת לאחר מכן].

21. רשב"ם על "באבן או באגרופ"

"לפי הפשט מין אבן או לבנה".

22. משלי כ"ג

יג אל תמנע מנער מוסר **כי תכנו בשבת - לא ימות!**

יד אתה בשבת תכנו ונפשו משאל תציל.

23. ראב"ע בביאורו הארוך לפסוק כא

ה' ציווה: כאשר ייסר האדון את עבדו, שלא ייסרנו מוסר אכזרי. כי בראותו שנפשו יוצאה תחת השבת - יניחנו. ואם לא יניחנו - ייהרג בעבורו!

24. רשב"ם

"כי כספו הוא" - "ודינו [=רשותו] להכותו דרך תוכחה".

25. הרמב"ם בהלכות רוצח פ"ב הי"ד

ייראה לי שהמכה את עבדו בסכין וסיף או באבן ואגרופ וכיוצא בהן ואמדוהו למיתה ומת, אינו בדין 'יום או יומיים', אלא אפילו מת לאחר שנה - נהרג עליו. לכך נאמר 'בשבת' - שלא נתנה לו תורה רשות להכותו אלא בשבת ומקל רצועה וכיוצא בהן - לא הכיית רציחה.

26. רשב"ם

בשבת - בדבר שאדם רגיל להכות את עבדו ולהוכיחו, אבל בחרב, לפי הפשט, אפילו לאחר יום או יומיים אם ימות - חייב מיתה, שאין זה דרך תוכחה אלא דרך רציחה.

27. רש"י על פי המכילתא

כי כספו הוא - הא אחר שהכהו [שאינו לו רשות להכותו כלל, שהרי אינו כספון], אף על פי ששהה מעת לעת קודם שמת - חייב.

28. הרמב"ם בהלכות רוצח פ"ב הי"א - יב

מה בין עבדו לעבד אחרים: שעבדו יש לו רשות להכותו... אבל המכה עבד שאינו שלו - אפילו מת לאחר כמה ימים מחמת המכה, הואיל והכהו כדי להמית, הרי זה נהרג עליו כשאר בני חורין.

29. הרמב"ם בהלכות רוצח פ"ב הי'

אחד ההורג את ישראל או ההורג עבד כנעני - הרי זה נהרג עליו. ואם הרג בשגגה - גולה. והיכן נאמר דבר זה? בראש פרשת הנזיקין (כ"א, יב): "מכה איש ומת - מות יומת", וכפירוש המכילתא "אף עבדו ושפחתו בכלל".

30. הרב אלחנן סמט

על רקע הבנה היסטורית זאת ניתן להעריך את שיעור המהפכה המשפטית והתפיסתית שחוללה מצוות התורה הנוגעת להכאת העבד: אמנם העבד 'כספו' של אדונו הוא, אולם זאת רק במובן ההסכמי ובתחום יחסי העבודה המקובלים בעולם שבו שוררת עבדות; מהותו האנושית העצמית - נשמרת. חיו אינם קניינו של האדון אלא קניינו של נותן החיים - והוא שתובע את דמו מידי שופכם, יהא זה האדון או כל אדם אחר.

החלת דיני רוצח על מי שרצח עבד, **לרבות אדוניו**, היא השמטת הבסיס המזוויף של כל תורת הסלף המצדיקה את העבדות ומחייבתה. הקביעה כי צלם א-לוהים שבאדם שווה הוא לעבד ולאדון, היא ראשית ההשתחררות ממפלצת העבדות.